

Ks. MAREK KLUZ
Wydział Teologiczny Sekcja w Tarnowie
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

RODZINA W PROCESIE REWALIDACJI, REHABILITACJI I ROZWOJU RELIGIJNO-MORALNEGO OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

1. WROWADZENIE

Opierając się na Bożym Objawieniu, należy stwierdzić, że człowiek, jako stworzony na obraz i podobieństwo Boże, powinien kierować się w życiu prawem miłości, która jest atrybutem samego Boga. Na nim bowiem opiera się każde inne prawo. Autor *Listu do Rzymian* stwierdza, że „doskonałym wypełnieniem prawa jest miłość” (Rz 13,10). Tę miłość człowiek ma okazywać każdej osobie ludzkiej. Troskliwą miłością mają być objęte także osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Osoby te charakteryzują się wielką wrażliwością na otaczający je świat, rzeczywistość i społeczeństwo. Są wrażliwe, a zarazem bardzo otwarte na to wszystko, co je otacza, zwłaszcza na drugiego człowieka. Niepełnosprawni umysłowo mają szansę na rozwój osobisty tylko przy wsparciu drugiego człowieka, tylko dzięki jego pomocy.

Ta perspektywa stawia ogromne wyzwanie i zadanie dla tych, którzy mają bliski kontakt z upośledzonymi umysłowo. Wielką rolę spoczywa tu zwłaszcza na rodzicach, „którzy są uznani za pierwszych i głównych wychowawców”¹. Na nich spoczywa wielka odpowiedzialność za proces rozwoju tych osób, w tym także odpowiedzialność za ich chrześcijańskie wychowanie. Dlatego celem niniejszej publikacji będzie ukazanie roli rodziny w procesie rewalidacji, rehabilitacji i formacji religijno-moralnej osób z niepełnosprawnością intelektualną. Źródłami, na których będzie się opierać niniejsze studium, będą dokumenty Kościoła, a także współczesna literatura poruszająca zagadnienie niepełnosprawności intelektualnej.

¹ Sobór Watykański II, *Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim „Gravissimum educationis”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje – Dekrety – Deklaracje*, „Pallottinum”, Poznań 1968, s. 313-324.

2. ROLA RODZINY W REWALIDACJI I REHABILITACJI OSÓB Z UPOŚLEDZENIEM UMYSŁOWYM

W poniższej refleksji potrzebne jest najpierw wyjaśnienia pojęć rewalidacji i rehabilitacji, by móc zrozumieć podstawowe aspekty związane z tą problematyką. Gdy chodzi o pojęcie rewalidacji, to zwykle odnosi się ono do wychowania i kształcenia osób niepełnosprawnych intelektualnie². Encyklopedia popularna określa rewalidację jako „system wychowania, nauczania i terapii dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, mający jej ułatwić przystosowanie społeczne i zawodowe”³.

Rewalidacja jest procesem bardzo złożonym. U osób niepełnosprawnych umysłowo podtrzymuje się sprawności niezbędne do samodzielnego, na różnym poziomie, życia w społeczeństwie⁴. Wyrównuje się braki intelektualne i psychoruchowe, które mogły być spowodowane zaburzeniami somatycznymi, urazami wrodzonym, zaburzeniami psychicznymi bądź niesprzyjającymi warunkami rodzinnymi i środowiskowymi⁵. W rewalidacji bardzo ważna jest diagnoza, orientacja i poradnictwo, aby organizacje, które zajmują się wychowaniem osób upośledzonych oraz rodziny mogły prawidłowo funkcjonować⁶.

Rozpoczynając diagnozowanie, należy ustalić poziom funkcjonowania osoby z upośledzeniem umysłowym w zakresie każdej sfery rozwojowej⁷. Niezwykle ważnym z punktu widzenia choćby minimalnej skuteczności oddziaływań rewalidacyjnych jest wywiad o stanie niepełnosprawności danej osoby, historia przebytych chorób, kondycja rodziny, w której przebywa oraz obserwacja zachowania⁸.

Według S. Dziedzica do zadań rewalidacyjnych osób niepełnosprawnych intelektualnie należą:

- „zapobieganie pogłębianiu się istniejącego już upośledzenia lub powstawaniu innych dodatkowych upośledzeń;
- leczenie i usprawnianie elementów chorych lub zaburzonych oraz wzmacnianie osłabionych;
- stymulowanie i dynamizowanie ogólnego rozwoju przy wykorzystaniu własnych sił organizmu oraz korzystnych czynników środowiskowych;

² Por. B. Grochmal-Bach, *Wychowanie i terapia w rewalidacji dzieci i młodzieży*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2000, s. 10-11.

³ R. Marcinek, *Popularna Encyklopedia A – Z*, Wydawnictwo „Fogra”, Kraków 1997, s. 755.

⁴ Por. I. Obuchowska, *Dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim*, w: *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, red. I. Obuchowska, WSiP, Warszawa 1999, s. 241.

⁵ Por. A. Tomkiewicz, A. Krztoń, *ABC pedagoga specjalnego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 49.

⁶ Por. F. Wojciechowski, *Problemy poradnictwa w procesie rewalidacji osób niepełnosprawnych*, w: *Pedagogika specjalna*, red. W. Dykik, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1998, s. 337.

⁷ Por. M. Walczewska-Dutka, *Program nauki komunikacji dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2005, s. 16.

⁸ Por. tamże, s. 17.

- wychowanie i nauczanie specjalne, dostosowane do wieku, sprawności fizycznych i umysłowych rewalidowanego oraz zapotrzebowania społecznego;
- kompensowanie istniejących braków i trwałych uszkodzeń organicznych w celu podniesienia ogólnej sprawności tych osób⁹.

Na określenie działań, które zmierzają do usuwania braków, zaburzeń i uszkodzeń organicznych, w pedagogice specjalnej używa się również terminu „terapia”. Stosuje się np. arteterapię¹⁰, biblioterapię¹¹, ergoterapię¹², metodę Weroniki Sherbone¹³ oraz inne metody znane w pedagogice specjalnej¹⁴. Celem nadrzędnym jest więc dążenie do zdobycia przez osoby z upośledzeniem umysłowym zaradności życiowej, podstawowych umiejętności interpersonalnych, zdolności do wykonywania pracy (szczególnie przez osoby z lekkim upośledzeniem umysłowym), a także włączenie się w życie społeczne na miarę ich możliwości¹⁵.

Działalność rewalidacyjna jest więc bardzo szeroką i zróżnicowaną formą usprawniania, która wymaga ścisłej współpracy całej rodziny, specjalistów oraz rozumnej pomocy całego społeczeństwa. Wyniki w choćby najmniejszym postępie rozwojowym w procesie rewalidacji zależą w dużej mierze od sytuacji w rodzinie i postaw rodziców. Specjaliści i konsultanci muszą być przygotowani na współpracę z rodzicami i rodzeństwem osoby z upośledzeniem umysłowym, muszą przewidywać pewne zachowania oraz trudności w postawie rodziny. Nie mniej jednak, razem powinni rozwiązywać te trudności i pomagać w takich sytuacjach, gdzie ta pomoc jest konieczna¹⁶.

Postęp w rozwoju osoby z niepełnosprawnością intelektualną oraz wynik rewalidacji uzależnione są od systemu i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej nie tylko rodziców, ale również placówek specjalistycznych¹⁷. Ważnym czynnikiem jest stworzenie programu współpracy nauczyciela z rodzicami osób z upośledzeniem umysłowym. Poważne potraktowanie roli rodziców w procesie rewalidacji sprzyja całokształtowi rozwoju osoby z niepełnosprawnością intelektualną¹⁸. Potrzebny jest odpowiedni klimat rodzinny i społeczny, gdzie osoba z upo-

⁹ S. Dziedzic, *Rewalidacja upośledzonych umysłowo*, w: *Pedagogika rewalidacyjna*, red. A. Hulek, PWN, Warszawa 1980, s. 179.

¹⁰ *Arteterapia* – leczenie przez sztukę.

¹¹ *Biblioterapia* – dział terapii zajęciowej, który wykorzystuje do leczenia materiały czytelnicze. Dla dzieci jest to np. *bajkoterapia*.

¹² *Ergoterapia* – forma terapii wykorzystująca różne rodzaje pracy.

¹³ *Metoda Weroniki Sherbone* – polega zastosowaniu ruchu jako środka rozwijającego i poznającego własne ciało.

¹⁴ Por. A. Mirkowska, G. Szumski, *Pedagogika specjalna i system kształcenia osób z niepełnosprawnościami w Polsce*, w: *Pedagogika specjalna*, red. A. Mirkowska, G. Szumski, Wydawnictwo APS, Warszawa 2008, s. 331.

¹⁵ Por. R. Szczepanik, *Elementy pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo WSH-E, Łódź 2007, s. 58.

¹⁶ Por. A. Hulek, *Integracyjny system kształcenia i wychowania*, w: *Pedagogika rewalidacyjna...*, s. 505.

¹⁷ Por. L. Bobkowicz-Lewartowska, *Niepełnosprawność intelektualna, diagnozowanie, edukacja i wychowanie*, Wydawnictwo „Harmonia”, Gdańsk 2011, s. 86.

¹⁸ Por. I. Polkowska, *Praca rewalidacyjna z dziećmi upośledzonymi umysłowo w szkole życia*,

śledzeniem umysłowym czuje się akceptowana i wspierana w procesie rewalidacji¹⁹. Rodzina w procesie rewalidacyjnym osoby z niepełnosprawnością umysłową musi być aktywnym uczestnikiem kompleksu oddziaływań specjalistycznych. Z jednej strony, rodzice podlegają poradnictwu specjalistycznemu, a z drugiej, są cennym źródłem informacji o własnym dziecku²⁰. Wpływa to na stosunek rodziny do osoby z niepełnosprawnością intelektualną i do programu jej usprawniania²¹. Program ten musi być oparty na kilku zasadach: akceptacji, pomocy, indywidualizacji, terapii pedagogicznej, współpracy z rodziną. Udział rodziny jest bardzo ważny, to ona bowiem w codziennym oddziaływaniu, pozytywnym nastawieniu i zaangażowaniu wiele może dokonać. Więż emocjonalna z rodziną osoby z upośledzeniem umysłowym jest niezbędna w procesie długotrwałej rewalidacji i rehabilitacji usprawniającej²².

Aby mówić o prawidłowej rewalidacji, trzeba również podjąć refleksję nad indywidualnym rozwojem osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Ważne jest tu przyjęcie czterech zasad moralnych, których muszą przestrzegać zarówno rodzina, jak i specjaliści. Są to: szacunek dla autonomii, niekrzywdzenie, dobroczynność i sprawiedliwość. W praktyce te zasady nie zawsze są przestrzegane. Często osoby z upośledzeniem umysłowym są jedynie biernymi odbiorcami oddziaływań rewalidacyjnych, nie znając charakteru danego procesu oraz sposobu świadczeń²³.

Rozważając temat rodziny w procesie rewalidacji osób z niepełnosprawnością umysłową, należy wskazać niektóre zasady, które wspomagają rozwój i proces rewalidacyjny. Są one następujące: zasada jakości życia rodzinnego, zasada uczenia upośledzonych umysłowo aktywnego ustosunkowywania się do zadań i zdarzeń, zasada uczenia norm i wartości przez oparte na nich współżycie z osobą upośledzoną, zasada uwzględniania podmiotowości osoby z niepełnosprawnością intelektualną²⁴.

W procesie rewalidacji osoby z upośledzeniem umysłowym biorą również udział placówki szkolno-wychowawcze, które pomagają rodzinie w zakresie ogólnego rozwoju tych osób. Istotnym jest więc to, aby rodzice i nauczyciele byli zdolni do wzajemnego uzupełniania się i współpracy²⁵. Pracując wspólnie z osobą

WSiP, Warszawa 1998, s. 12.

¹⁹ Por. O. Lipkowski, *Nauki z pogranicza pedagogiki specjalnej*, w: *Pedagogika rewalidacyjna...*, s. 57.

²⁰ Por. R. Szczepanik, *Elementy pedagogiki specjalnej...*, s. 27.

²¹ Por. J. Sowa, *Pedagogika specjalna w zarysie*, Wydawnictwo „Fosze”, Rzeszów 1998, s. 60.

²² Por. G. Tkaczyk, *Postępowanie rehabilitacyjne w mózgowym porażeniu dziecięcym. Studium indywidualnego przypadku*, w: *Człowiek niepełnosprawny. Problemy autorealizacji i społecznego funkcjonowania*, red. M. Chodkowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1994, s. 262.

²³ Por. J. Sowa, M. Rorat, *Etyczno-moralne aspekty procesu rewalidacji*, w: *Pedagogika specjalna w reformowanym ustroju edukacyjnym*, red. Z. Palak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001, s. 127.

²⁴ Por. I. Obuchowska, *Dzieci upośledzone umysłowo...*, s. 250.

²⁵ Por. D. Smykowska, *Współpraca szkoły z rodziną w zaspokajaniu potrzeb rozwojowych dzieci z lekkim upośledzeniem umysłowym – działania stosowane i postulowane*, Oficyna Wydawnicza

niepełnosprawną, powinni wybrać jeden z wariantów postępowania psychoterapeutycznego:

- równoległa praca indywidualna z rodziną i osobą z upośledzeniem umysłowym, zakończona wspólnymi sesjami rodzinnymi;

- równoległa praca indywidualna z rodziną i osobą z niepełnosprawnością intelektualną, następnie kontynuowanie pracy indywidualnej z rodziną, włącznie upośledzonych umysłowo do grupy terapeutycznej, w końcowej fazie wspólne sesje z rodziną;

- włączenie rodziny do grupy terapeutycznej.

W poszukiwaniu właściwych form opieki i właściwego przebiegu rewalidacji, cały zespół terapeutyczny, łącznie z rodziną, musi mieć na uwadze dobro osoby niepełnosprawnej. Udzielona pomoc może przynieść ulgę i wpłynąć pozytywnie na jednostkę i jej stosunek do rewalidacji²⁶.

Obok rewalidacji, istotną rolę pełni rehabilitacja osób z niepełnosprawnością intelektualną. Pojęcie rehabilitacji bywa łącznie z usprawnieniem fizycznym, psychicznym, społecznym i zawodowym. Ma ona na celu maksymalne usprawnić organizm oraz nie dopuścić do pogłębienia się defektów powstałych w organizmie. Najczęściej definiuje się rehabilitację jako „przywracanie sprawności fizycznej, psychicznej i społecznej, utraconej wskutek schorzeń i urazów, działanie usprawniające i terapeutyczne”²⁷. Rehabilitacja jest zespołem działań o charakterze wielodyscyplinarnym, które jest nastawione na zapobieganie, łagodzenie lub usuwanie skutków upośledzenia czy zaburzenia. Są to działania, które mają na celu socjalizację jednostki. W tych działaniach chodzi również o współpracę między osobami z upośledzeniem umysłowym, rodzinami i specjalistami zajmującymi się rehabilitacją²⁸. Rehabilitacja ogólna jest procesem kompleksowym. Składają się na nią poszczególne komponenty, które współdziałają ze sobą. Są to: rehabilitacja lecznicza, wychowawcza, społeczna, rehabilitacja przez pracę, mechanizmy kompensacyjne i motywacja²⁹.

W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną, rehabilitacja lecznicza jest znikomą stosowana. Największy nacisk kładzie się na rehabilitację psychoruchową oraz na rehabilitację społeczną i zawodową. Przykładem rehabilitacji psychoruchowej jest hipoterapia³⁰, metoda SI³¹ i wiele innych³². Bardzo ważnym

„Impuls”, Kraków 2008, s. 271.

²⁶ Por. F. Wojciechowski, *Dziecko umysłowo upośledzone w rodzinie*, WSiP, Warszawa 1990, s. 163-164.

²⁷ R. Marcinek, *Popularna Encyklopedia A – Z...*, s. 750.

²⁸ Por. S. Vašek, A. Stankowski, *Zarys pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2006, s. 98.

²⁹ Por. tamże, s. 99.

³⁰ *Hipoterapia* – forma rehabilitacji psycho-ruchowej, do której stosuje się konia.

³¹ *Metoda SI* (z ang. *sensory integration*) – czyli integracja sensoryczna. Polega ona na integracji zmysłów z właściwą reakcją ruchową.

³² Por. Z. Sękowska, *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2001, s. 266.

czynnikiem dla podjęcia rehabilitacji jest czas rozpoznania upośledzenia oraz rozpoznanie samego upośledzenia³³.

W określeniu celów rehabilitacji używane są pojęcia: „w maksymalnym stopniu”, „w miarę możliwości”. Osoby z upośledzeniem umysłowym bowiem nie osiągną stanu pełnej samodzielności zarówno w wykonywaniu podstawowych, najprostszych czynności, jak i w życiu społecznym³⁴. Środowisko rodzinne musi zaspokoić wszystkie potrzeby biologiczne, psychiczne i społeczne, aby rehabilitacja przebiegała prawidłowo. Radość z poczucia własnej wartości jest silnym bodźcem do pokonywania trudności, które wynikają z ograniczeń, jakie niesie ze sobą niepełnosprawność intelektualna³⁵.

Rodzina korzysta z usług różnych placówek zatrudniających specjalistów: rehabilitantów, pedagogów, psychologów, logopedów, którzy pomagają, pracując z osobami upośledzonymi. Rodzina również współpracuje z wymienionymi specjalistami, oczekując rzetelnej pomocy, wskazówek związanych z terapią. Profesjonaliści natomiast oczekują od rodziny czynnego udziału w całym procesie rewalidacyjnym i rehabilitacyjnym upośledzonej osoby. Specjaliści podpowiadają rodzinie metody pracy oraz udzielają cennych wskazówek³⁶. Współpraca ta powinna być integralnie związana z pracą nad i z osobą z niepełnosprawnością intelektualną, gdyż od ich stanu emocjonalnego i ich postaw wobec niepełnosprawnej osoby zależy jej rozwój i funkcjonowanie³⁷. Warto podkreślić, że rodzina pełni ogromną rolę w wydobywaniu z takiej osoby tego, co najcenniejsze, tego wszystkiego, co składa się na budowanie obrazu osoby, która jest ważna i potrzebna, a nie spychana na margines życia społecznego i kulturalnego³⁸.

Rozwiązywanie trudnych problemów życiowych poszczególnych jednostek czy rodzin, które wynikają z niepełnosprawności danej osoby, jest wpisane w poradnictwo, interwencję oraz zapobieganie występujących zaburzeń³⁹. Treścią więc rehabilitacji osoby z niepełnosprawnością umysłową będą zajęcia i ćwiczenia świadomie dobierane oraz wszystko to, co składa się na każdy dzień funkcjonowania osoby upośledzonej. Rodzina powinna więc tak organizować warunki życia i rozwoju poszczególnych jednostki, aby mogła przyczynić się do jej pełnego

³³ Por. W. Przeczekowski, *Religijne wychowanie dzieci głębiej upośledzonych umysłowo*, w: *Katechetyka*, red. W. Koska, Wydawnictwo „Znak”, Poznań 1987, s. 141.

³⁴ Por. A. Hulek, *Podstawy rehabilitacji*, w: *Pedagogika rewalidacyjna...*, s. 23.

³⁵ Por. H. Borzyszkowska, *Problemy rehabilitacji i pomocy niepełnosprawnym w domu rodzinnym, przedszkolu i szkole*, w: *Pedagogika specjalna...*, s. 310.

³⁶ Por. B. Sidor, *Współpraca z rodzicami dzieci z niepełnosprawnością – problemy i wyzwania*, w: *W poszukiwaniu katechezy rodziców. Studium teoretyczno-empiryczne*, red. J. Stala, E. Osewska, Wydawnictwo „Biblos”, Tarnów 2007, s. 353.

³⁷ Por. tamże, s. 356.

³⁸ Por. I. Lindyberg, *Środowisko rodzinne a stosunek do nauki szkolnej uczniów szkoły specjalnej*, w: *Problem podmiotowości człowieka w pedagogice specjalnej*, red. H. Machela, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001, s. 65.

³⁹ Por. J. Sowa, F. Wojciechowski, *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*, Wydawnictwo „Fosze”, Rzeszów 2001, s. 365.

sposobu życia, do którego ma prawo każdy człowiek, nawet najbardziej upośledzony⁴⁰. Ogólnie można stwierdzić, że rodzina jest bardzo ważnym czynnikiem w praktyce rehabilitacyjnej osób z upośledzeniem intelektualnym. Jednak czynnik ten, jakim jest rodzina, musi być właściwie wykorzystany, aby praktyka rehabilitacyjna mogła realizować ideę normalizacji⁴¹.

3. WPŁYW RODZINY NA ROZWÓJ RELIGIJNO-MORALNY OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ

Rodzina jest miejscem, w którym dokonuje się zrodzenie i proces wychowania intelektualnego i religijnego dziecka. O wychowaniu tym można wyczytać już na kartach Starego Testamentu, gdzie wiąże się ono z otwarciem na Boga i Jego słowo poprzez studium Prawa, oraz na kartach Nowego Testamentu, w którym wszystko dokonuje się przez miłość w Jezusie Chrystusie. Z miłości do człowieka Jezus dał mu Ducha Świętego, który kształtując go, prowadzi do poznania całej Prawdy⁴².

Rodzina jest środowiskiem najbardziej znaczącym w życiu człowieka. To w niej dokonują się podstawowe procesy rozwoju osoby ludzkiej. Rozwój ten jest głównym elementem całego procesu wychowawczego, jaki dokonuje się głównie w rodzinie. Dotyczy on wszystkich dziedzin ludzkiego życia, także sfery religijno-moralnej⁴³.

Z powodu rozszerzających się kręgów dechrystianizacji i laicyzacji, a także kryzysu małżeństwa i rodziny, ważne staje się pytanie o formację religijno-moralną chrześcijanina w środowisku rodzinnym oraz o to, jakie konkretne zadania podejmują rodzice w tym względzie⁴⁴. *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza, że „rodzina jest wspólnotą, w której od dzieciństwa można nauczyć się wartości moralnych, zacząć czcić Boga i dobrze używać wolności”⁴⁵. Rodzina jest podstawową i najważniejszą wspólnotą osobową, gdzie fundamentem jest miłość, zrozumienie i szacunek dla drugiego człowieka⁴⁶. Jest również pierwszym i podstawowym środowiskiem wychowawczym, gdzie rodzice uczą dziecko nawiązywania kontaktu z Bogiem, uczą naśladowania dobroci Boga poprzez świadczenie

⁴⁰ Por. J. Lausch-Żuk, *Dzieci głębiej upośledzone umysłowo*, w: *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie...*, s. 289.

⁴¹ Por. S. Kowalik, *Upośledzenie umysłowe (teoria i praktyka rehabilitacji)*, PWN, Warszawa-Poznań 1989, s. 233.

⁴² Por. P. Łabuda, *Rodzina – wspólnota życia i wychowania w Biblii*, w: *W poszukiwaniu katechezy rodziców...*, s. 36.

⁴³ Por. M. Kluz, *Wychowanie chrześcijańskie w rodzinie w dobie permisywizmu moralnego*, *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 40(2007), s. 370-374.

⁴⁴ Por. S. Dziekoński, *Rodzice w chrześcijańskim wychowaniu dziecka w rodzinie*, w: *Dzisiejsi rodzice*, red. J. Stala, Wydawnictwo „Biblos”, Tarnów 2009, s. 23.

⁴⁵ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, „Pallottinum”, Poznań 1994, nr 2207.

⁴⁶ Por. J. Stala, *Personalistyczny charakter życia i wychowania rodzinnego*, w: *Dzisiejsze aspiracje katechezy rodzinnej*, red. J. Stala, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2005, s. 375.

innym dobra i miłości w codziennym życiu⁴⁷. Rodzina stwarza dziecku dom, otacza miłością, daje poczucie bezpieczeństwa, jest miejscem wzrastania i rozwoju⁴⁸. Nic nie jest w stanie zastąpić rodziny, tam bowiem człowiek zostaje „pchnięty” ku rozwojowi osobowości oraz rozwojowi wiary⁴⁹. W rodzinie najlepiej realizuje się proces wychowania chrześcijańskiego każdego człowieka, gdyż to ona wywiera zasadniczy wpływ na życie każdej osoby ludzkiej⁵⁰.

Jan Paweł II, w adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae*, pisał: „Rodzicielskie wychowanie w wierze, które powinno się rozpocząć w zaraniu dzieciństwa, dokonuje się już, gdy członkowie każdej poszczególnej rodziny wspomagają się wzajemnie, by wzrastać w wierze przez swoje często milczące, ale wytrwałe świadectwo życia chrześcijańskiego, prowadzonego według Ewangelii wśród codziennych zajęć. Wychowanie to utrwała się jeszcze, jeśli z nadejściem wydarzeń rodzinnych, takich jak przyjmowanie sakramentów, obchód świąt liturgicznych, narodziny dziecka czy żałoba, dba się, aby wyjaśnić chrześcijański czy religijny sens tych wydarzeń. Ale trzeba iść dalej: rodzice chrześcijańscy niech się starają w życiu rodzinnym podejmować i prowadzić formację, otrzymaną skądinąd w sposób metodyczny. Ma to często decydujący i trwały wpływ na dusze chłopców i dziewcząt, gdy tego rodzaju prawdy, dotyczące najważniejszych problemów wiary i życia chrześcijańskiego, są tak na nowo omawiane w atmosferze rodzinnej, przepojonej miłością i szacunkiem⁵¹. To religijne wychowanie w rodzinie papież nazywał katechezą rodzinną, poprzez którą każdy z członków rodziny dąży do świętości. „Powołanie do świętości nie jest zwykłym nakazem moralnym, lecz niezwykłym wymogiem tajemnicy Kościoła. Albowiem Kościół jest wybraną winnicą, dzięki której pędy żyją i wzrastają karmione świętą i uświęcającą limfą samego Chrystusa; jest Mistycznym Ciałem, a jego członki mają udział w świętości Głowy, którą jest Chrystus; jest umiłowaną Oblubienicą Jezusa, za którą On wydał samego siebie, aby ją uświęcić⁵²”.

W *Konstytucji dogmatycznej o Kościele* rodzina po raz pierwszy została nazwana „domowym Kościołem”, choć z genezą tego określenia spotkać się można już w listach św. Pawła. Pojęcie „Kościół domowy” występowało również u ojców Kościoła, zwłaszcza u Jana Chryzostoma, który rodzinę nazywa „małym Kościołem”. W powyższej konstytucji – rodzina chrześcijańska została również ukazana w perspektywie powołania do świętości. W *Familiaris consortio* Jana Pawła II także można spotkać określenie rodziny jako „domowego Kościoła”. „Objawienie

⁴⁷ Por. M. Madej-Babula, *Edukacja zintegrowana w dialogu z wychowaniem religijnym*, WAM, Kraków 2006, s. 158.

⁴⁸ Por. U. Dudziak, *Rodzina pierwszym miejscem katechezy*, w: *Miejsca katechezy: rodzina, parafia, szkoła*, red. S. Kulpaczyński, Wydawnictwo Polihymnia, Lublin 2005, s. 19.

⁴⁹ Por. R. Bielen, *Kościół katolicki w Polsce promotorem podnoszenia kultury pedagogicznej rodziców*, w: *Dzisiejsze aspiracje...*, s. 385.

⁵⁰ Por. M. Kluz, *Wychowanie chrześcijańskie...*, s. 370-371.

⁵¹ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Catechesi tradendae”* (16 października 1979), nr 68.

⁵² Tenże, *Adhortacja apostolska „Christifideles laici”* (30 grudnia 1988), nr 16.

i właściwe urzeczywistnienie komunii kościelnej ma miejsce w rodzinie chrześcijańskiej, która również z tego powodu może i powinna nazywać się «Kościołem domowym»⁵³, który uczy miłości Boga i bezinteresownej służby bliźnim.

„Rodzina, która jest ze swej natury, i powinna się stawać komunią i wspólnotą osób, znajduje w miłości żywe źródło i stały bodziec do przyjęcia, szanowania i popierania rozwoju każdego z członków, w jego najwyższej godności jako osoby, czyli żywego obrazu Boga»⁵⁴. Wychowanie religijne w rodzinie jest wychowaniem w „naturalnym środowisku Kościoła”, jest oparte na podwójnej wspólnotocie: wspólnotocie z Bogiem i wspólnotocie z ludźmi⁵⁵. Wkomponowane jest w cały proces ogólnego wychowania, ma stały charakter i przez to sprzyja utrwaleniu wpływów wychowawczych i może ułatwić oddziaływanie wychowawcze. Środowisko domowe, osoby, przedmioty, wzajemne odniesienia, kultura życia mają wpływ na wszystkich członków rodziny⁵⁶.

Życie religijne i wychowanie do wartości dokonuje się w klimacie domu rodzinnego poprzez całokształt wszystkich sytuacji rodzinnych i domowych⁵⁷. „W rodzinie, wspólnotocie osób, szczególną troską winno być otoczone dziecko; należy rozwijać głęboki szacunek dla jego godności osobistej, oraz ze czcią i wielkodusznie służyć jego prawom. Odnosi się to do każdego dziecka, ale szczególnie ważne staje się wobec dziecka małego, wymagającego opieki całkowitej, wobec dziecka chorego, cierpiącego lub upośledzonego»⁵⁸.

W *Karcie Praw Rodziny* stwierdza się, że „dzieci upośledzone posiadają prawo do tego, by w domu i w szkole mieć warunki sprzyjające ich ludzkiemu rozwojowi»⁵⁹. Wierzący rodzice, którzy mają zdrowe, pełnosprawne dziecko, dziękują Bogu za ten dar. Jest ono szczególną wartością dla nich⁶⁰. Wychowanie w wierze odbywa się w takiej rodzinie przez chrześcijańską interpretację różnych wydarzeń rodzinnych i świąt religijnych. Trudniej jest rodzinie, która wychowuje osobę z upośledzeniem umysłowym.

Rodzina osoby z niepełnosprawnością intelektualną poszukuje w religii sensu życia i sensu wydarzeń, jakie ją spotykają, a które wstrząsnęły jej życiem. Poza wymiarem religijnym trudno znaleźć odpowiedź na nurtujące pytania: dlaczego to wszystko?, jaki sens ma niepełnosprawność? Tylko w świetle wiary, modlitwy i rozmów duchowych, rodzina osoby z upośledzeniem umysłowym jest w stanie odnaleźć sens tego wszystkiego, co ją spotkało lub spotyka. Taka rodzina poszu-

⁵³ Tenże, *Adhortacja apostołska „Familiaris consortio”* (22 listopada 1981), nr 21.

⁵⁴ Tamże, nr 22.

⁵⁵ Por. M. Wolicki, *Wychowanie do wartości*, Wydawnictwo „Tum”, Wrocław 1999, s. 58.

⁵⁶ Por. E. Osewska, *Katecheza rodzinna*, w: *Katechetyka szczegółowa*, red. J. Stala, Wydawnictwo „Biblos”, Tarnów 2003, s. 256.

⁵⁷ Por. S. A. E. Klich, *Współpraca z rodzicami w kształtowaniu biblijnego obrazu Boga*, w: *W poszukiwaniu katechezy rodziców...*, s. 149.

⁵⁸ M. Wolicki, *Wychowanie do wartości...*, s. 26.

⁵⁹ *Karta Praw Rodziny, Życie i Myśl* 33(1984)5, art. 4, s. 6.

⁶⁰ Por. J. Kułaczkowski, *Pedagogika rodziny*, Wydawnictwo Petrus, Warszawa-Łomianki 2009, s. 71.

kuje wytchnienia, poczucia bezpieczeństwa wpływającego z faktu, że Bóg w swojej wszechmocy panuje nad wszystkim, co dzieje się w życiu każdego człowieka, jako jednostki, i grupy społecznej⁶¹.

Kościół od najdawniejszych czasów uznawał rodzinę za podstawowe środowisko kształtowania się w osobach z niepełnosprawnością umysłową postaw religijnych oraz podkreślał rolę rodziców jako katechetów swoich dzieci. Przez kontakt z matką i ojcem dziecko uczy się kontaktów oraz odkrywa na miarę swoich możliwości sferę religijną⁶².

Dom rodzinny to naturalne miejsce, gdzie bezpośrednio wprowadza się w życie religijne, rodzice są pierwszymi wychowawcami, pierwsi kształtują postawy religijne. W tworzeniu poprawnego obrazu Boga przez osobę z upośledzeniem intelektualnym ważne jest doświadczenie przez nią poczucia bezpieczeństwa, akceptacji, opieki⁶³. Akceptacja stanowi drogę do chrześcijaństwa, jest wstępem do miłości, wyraża się na zewnątrz szeregiem zachowań, które dążą do tego, aby poznać, co jest potrzebne człowiekowi, zwłaszcza upośledzonemu⁶⁴. Więź z rodzicami daje początek jej przyszłego stosunku i relacji do Boga, którego często wyobraża sobie na podobieństwo człowieka i przypisuje Mu ludzkie kształty, cechy, zachowania. Religijność osoby z niepełnosprawnością intelektualną kształtuje się poprzez wprowadzenie jej w zasady i praktykę życia religijnego, w którym ważną rolę odgrywają komponenty treściowo-emocjonalne i motywujące. Na rodzicach spoczywa obowiązek dawania świadectwa wiary. Matka przez swoje chrześcijańskie postępowanie kształtuje zmysł religijny a ojciec formuje właściwą postawę⁶⁵.

Wychowanie religijne rozwija się, przechodząc przez kolejne etapy począwszy od poznawczego, uczuciowego i dążeńiowego, w zależności od dyspozycji psychicznych i wpływów środowiskowych zarówno dziecka, jak i rodziców⁶⁶. Osoby z upośledzeniem umysłowym przywiązują się do tych osób, które obdarzają je życzliwością, szacunkiem i miłością i w związku z tym poprzez to przywiązanie łatwiej przyswajają sobie wszystko, co do ich życia jest potrzebne, także wartości religijne i moralne⁶⁷.

Rodzice osób z upośledzeniem umysłowym często z obawą podchodzą do wychowania religijno-moralnego swoich dzieci, ale to od nich bardzo wiele za-

⁶¹ Por. W. Janocha, *Religijność osób niepełnosprawnych i ich rodzin*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 13.

⁶² Por. tamże, s. 142.

⁶³ Por. J. Stala, *Wychowanie religijne dziecka niepełnosprawnego intelektualnie*, w: *Etyczne i duchowe potrzeby osób niepełnosprawnych*, red. R. Buchta, K. Sosna, Księgarnia św. Jacka, Katowice 2007, s. 22.

⁶⁴ Por. T. Kukołowicz, *Rodzina wychowuje*, Wydawnictwo OWFU, Stalowa Wola 1998, s. 13.

⁶⁵ Por. M. Majewski, *Całościowa interpretacja katechezy rodzinnej*, w: *Dzisiejsze aspiracje...*, s. 59.

⁶⁶ Por. P. Poręba, *Rodzina chrześcijańska „małym Kościołem”*, w: *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, red. F. Adamski, WAM, Kraków 1982, s. 187.

⁶⁷ Por. W. Przeczewski, *Religijne wychowanie dzieci głębiej upośledzonych umysłowo...*, s. 145.

leży. Ich przykład oraz przykład rodzeństwa, krewnych i najbliższych wpływa na sferę religijną niepełnosprawnych. Bardzo ważna jest wspólna modlitwa, wspólne uczestnictwo w katechezach, spotkaniach, niedzielnych Mszach świętych, nabożeństwach oraz wspieranie rodziny w wychowaniu religijnym i moralnym dziecka z niepełnosprawnością umysłową.

Rodzice, jako pierwsi katecheci swojego dziecka, powinni zatroszczyć się o to, aby ich potomstwo zostało ochrzczone zaraz po urodzeniu, przygotowane do sakramentów świętych, zwłaszcza do Sakramentu Pokuty i Pojednania, Pierwszej Komunii świętej oraz Bierzmowania. Powinni się również starać, aby dziecko brało udział w katechezie, w praktykach religijnych, uczestniczyło w życiu liturgiczno-sakramentalnym Kościoła. Jest to więc troska matki i ojca o rozwój wiary dziecka, ale również i swojej.

Wskazane jest również, aby rodzice brali udział w spotkaniach formacyjnych, rekolekcjach, na których jest możliwość indywidualnej rozmowy z kapłanem czy inną osobą prowadzącą takie spotkania. Rodzice mogą otrzymać od nich niezbędną pomoc i odpowiedź na nurtujące ich pytania czy problemy⁶⁸.

W kształtowaniu obrazu Boga u osoby z niepełnosprawnością intelektualną pomaga ukazywanie piękna tego świata, który ją otacza i przez który dobry Bóg daje się poznać. Doświadczenie przyrody i tego wszystkiego, co budzi zachwyt wpływa na sferę emocjonalną osoby upośledzonej. Dzięki jej rozwinięciu osoba ta jest zdolna do prawdziwej wiary i bliskiego kontaktu z Bogiem⁶⁹.

Środowisko rodzinne jest podstawowym obszarem, w którym można połączyć doświadczenie wiary i życia. Codziennosc, która niesie ze sobą przeróżne doświadczenia, staje się miejscem do interpretacji ich w świetle wiary. Doświadczenie Boga w codziennym życiu członków rodziny i osobista z Nim relacja, stają się podstawą przekazu wiary, pobożności i duchowości. Bez tego cel wychowania religijno-moralnego nie zostanie zrealizowany, dziecko z upośledzeniem umysłowym może nie doświadczyć głębokiej, osobistej relacji z Bogiem, który obecny jest w jego życiu⁷⁰. Przez swój przykład i słowo rodzice doprowadzają swoje dziecko z niepełnosprawnością intelektualną do Chrystusa i do nawiązania z Nim relacji na miarę jego upośledzenia⁷¹.

Rodzina jest depozytariuszem i przekazicielką wartości. „Tylko w rodzinie może dokonać się proces «uczłowieczenia» człowieka zakorzenionego w wierze i wychowanego w miłości”⁷². Charyzmat rodziny jako środowiska miłości i prawdy powinien wpływać i inspirować wszystkie instytucje do integralnego procesu

⁶⁸ Por. J. Stala, *Wychowanie religijne dziecka niepełnosprawnego intelektualnie...*, s. 29.

⁶⁹ Por. tamże, s. 25.

⁷⁰ Por. M. Polak, *Wprowadzenie w doświadczenie życia i wiary w katechezie rodzinnej*, w: *W poszukiwaniu katechezy rodziców...*, s. 218.

⁷¹ Por. A. Kiciński, *Rodzice dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Dzisiejsi rodzice...*, s. 215.

⁷² J. Stala, E. Osewska, *Fundamentalne podstawy i obszary katechezy rodzinnej*, Wydawnictwo „Biblos”, Tarnów 2000, s. 61.

wychowawczego. Proces ten powinien obejmować całego człowieka i wszystkie dziedziny jego życia⁷³

4. PODSUMOWANIE

Na podstawie powyższych rozważań można skonstatować, że rola rodziny w procesie rozwoju osobowego niepełnosprawnych intelektualnie jest nie do przecenienia. Rodzina jest podstawową płaszczyzną wychowania osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Nazywana często najmniejszą komórką społeczną oraz domowym Kościołem, rodzina chrześcijańska odgrywa ogromną rolę w procesie rewalidacji, rehabilitacji i rozwoju religijno-moralnego osoby z upośledzeniem umysłowym. To dzięki rodzinie kształtuje się osobowość takiego człowieka, jakże inaczej odbierającego rzeczywistość niż ludzie w pełni sił fizycznych i psychicznych.

Potrzebna jest przy tym nieustanna mobilizacja sił i cierpliwości rodziny, aby móc zobaczyć efekty tej niezwykle trudnej pracy. Na pewno wielki wpływ na całokształt codziennych obowiązków i wyzwań wobec pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną ma wiara. Poprzez codzienne trudy i radości przeżywane w rodzinie w atmosferze wiary, osoby te mogą czuć się kochane i chciane. Pomimo wielorakich trudności i barier napotykanych ze względu na niezrozumienie i nietolerancję, rodzina stwarza osobie z upośledzeniem umysłowym atmosferę miłości i zaufania.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE PROCESS OF REVALIDATION, REHABILITATION AND THE RELIGIOUS-MORAL DEVELOPMENT OF INDIVIDUALS WITH MENTAL DISABILITY

Summary

Man created in the image and likeness of God should be guided in life by the law of love. This love should be shown to every human person. Individuals with mental disabilities should also be engulfed by this caring love. This is a huge challenge and task especially for parents. On them rests the great responsibility for the process of development of these individuals, including responsibility for their Christian upbringing. Therefore, the aim of this article is to present the role of the family in the process of revalidation, rehabilitation and Christian formation of persons with mental disabilities.

Keywords: family, people with mental disabilities, revalidation, rehabilitation, religious and moral development

⁷³ Por. M. Kluz, *Wychowanie do miłości, prawdy i wolności w rodzinie a wyzwania cywilizacji*, *Społeczeństwo i Rodzina* 2(2008)15, s. 88.

Nota o Autorze: ks. dr hab. Marek Kluz – adiunkt z habilitacją przy Katedrze Teologii Moralnej i Duchowości Wydziału Teologicznego Sekcja w Tarnowie Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, sekretarz WTST. Autor kilku książek i 70. artykułów naukowych poświęconych moralności małżeńsko-rodzinnej, wychowania moralnego, bioetyce, moralności życia społecznego i działalności socjalno-charytatywnej.

Słowa kluczowe: rodzina, osoby niepełnosprawne intelektualnie, rewalidacja, rehabilitacja, rozwój religijno-moralny